

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΤΟΝ ERNEST RENAN

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ κ. MICHEL GUÉRIN
 Directeur de l'Institut Français d'Athènes

Κύριε Πρόεδρε, Κυρίες και Κύριοι,

Ἐνδέχεται ὁ Ernest Renan νὰ ὑπῆρξε πάντοτε ἕνας παρεξηγημένος. Καὶ πιστεύω πὼς τὸ ἰδιόμορφο ἔργο του ἄξιζε τὶς συνέπειες μιᾶς δόξας, πὸν ἀφοῦ λοξοδρομήσῃ, ἀμβλύνθηκε, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος εἶχε κάνει ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ τὸ προκαλέσει. Δὲν ἐκφράζω ἐδῶ ἕνα παράπονο, γιὰ νὰ περιπλανιέσαι ἐπὶ πολὺ εἶναι ἕνας τρόπος νὰ διαρκεῖς. Ὅσο ζοῦσε ὁ Renan, ἄλλοι τὸν θεώρησαν προκλητικὸ καὶ ἄλλοι περιέπεσαν σὲ μιὰ ἀνόητη λατρεία, πὸν ἦταν, ἀλλοίμονο, ἴδιον τοῦ καιροῦ του. Ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατό του φάνηκε ἀπαρχαιωμένος καὶ μάλιστα παλιομοδίτικος. Ἔτσι τὸν εἶδε λόγου χάρις ὁ Charles Réguy, πὸν τοῦ πετάει τὸ ἀνάθεμα καὶ τὸν ὀνομάζει μὲ μιὰ διατύπωση, ἐπίσης τοῦ καιροῦ ἐκείνου, «Ὁ ἀρχηγὸς ὅσων πετάξανε τὸ ράσο». Ἔτσι καὶ ὁ Maurice Barrès πού, ἀρπάζοντας μὲ κακία μιὰ ρευστὴ ἀφήγηση τῶν Ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τῆς νεότητος (*Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse*), ὀρίζει τὸν κατεστραμμένο δάσκαλο, ὡς «Ἀνθρωπάκο-Σύστημα πάνω στὴ γαῖθούρα Πεσσιμισμός». Ἀφοῦ ἡ δική του γενιὰ καθὼς καὶ ἡ ἐπομένη τὸν οἰκειοποιήθηκαν ὑπερβολικὰ ὡς μάρτυρα στὴ μάχη ἐναντίον τῶν κληρικοφρόνων, ἀφοῦ τὸν εἶδαν ἄλλοτε ὡς μνημεῖο καὶ ἄλλοτε ἀντίθετα ὡς ἄπιστο, ὁ Renan ἴσως συλλέγει τὸν πικρὸ χυμὸ μιᾶς τολμηρῆς σκέψης πὸν κύλησε μέσα σὲ μιὰ συνετὴ ρητορικὴ.

Ἐπειδὴ ἀφήνει ἀρκετὰ πράγματα ἀξεκαθαρίστα, δὲν γίνεται ἀρχηγὸς κανενὸς καὶ κάνει τὰ ἀντίπαλα μέρη νὰ συμμαχήσουν ἐναντίον του. Σ' ἕνα γράμμα πρὸς τὴν ἀδελφή του Henriette στὶς 30 Ἰουλίου 1848 γράφει: «Στὴν πραγματικότητα, ἂν εἶμαι ὑποφερτὰ τολμηρὸς στὴ σκέψη, στὴν πράξη εἶμαι ντροπαλὸς καὶ ἀνειλικρινῆς μέχρις ὑπερβολῆς.» Ἐχοντας παραμείνει, παρ' ὅλα αὐτὰ, χριστιανός, ἀλλὰ ἀνάγοντας, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τὴν ἐπιστήμη σὲ ὑπόθεση τοῦ αἵωνα, ὁ Renan, λόγῳ τῶν ὑπερβολικῶν ἀποχρώσεων βρίσκεται νὰ εἶναι πιὸ γνωστὸς στοὺς μεταγενέστερους ὁ ἴδιος ἀπὸ ὅ,τι τὰ γραπτὰ του καὶ ἀρκετὰ ἀποχρωματισμένος.

Ἄν πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἐπιστήμη, θὰ ἀναζητήσω τὴν ἀπόχρωση πὸν εἶχε ἀκριβῶς αὐτὴ γιὰ τὸν Renan. Εἶναι πεποίθησή μου πὼς ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης στὸν Renan, στὸ βαθμὸ πὸν ἀντλεῖ ἀφθονα ἀπ' αὐτὴν τὴν «ἀλήθεια τοῦ χριστιανισμοῦ», τὴν ὁποία ἐπικαλέστηκε πάντοτε ὁ συγγραφέας —ἔστω καὶ μόνο γιὰ νὰ τὴν ὑποβάλλει στὴν «ὀρθολογικὴ ἐπαλήθευση» (γράμμα στὴν Henriette στὶς 11 Ἀπριλίου 1845) —φέρει ἕνα σημάδι πὸν κάνει τὴ σύγχυση ἀδύνατη, ἂν ἔχουμε λίγο ἐξοι-

κειωθεί με τὰ κείμενά του. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὸν ἔδωσαν στὸν πεζογράφο τῆς Ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ (*La Vie de Jésus*) λακωνικοὺς χαρακτηρισμοὺς (θετικισμός, ἐπιστημονισμός), ἔτσι ἀκριβῶς μία ὀρισμένη ἱστορία τῶν ἰδεῶν, πὸν τὴν κόβεις ἀπὸ τῆ ρίζα καὶ ξαναφυτρώνει σὰν τὴν ἀγριάδα μέσα στὰ ἐγχειρίδια, δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ἀναφερθεῖ στὸν Renan, δίχως νὰ τὸν ἐμφανίζει εἴτε ὡς δίδυμο μὲ τὸν Hippolyte Taine εἴτε παρέα μὲ τὸν Victor Cousin καὶ τὸν Auguste Comte.

Κι ὁμως, ὁ Renan, τουλάχιστον σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν οὐσία, παραδόξως βρίσκεται πολὺ πιὸ κοντὰ στὸν Herder ἢ στὸν Humboldt ἀπὸ ὅ,τι στὸν Cousin ἢ στὸν Taine. Σ' ἓνα γράμμα τοῦ πάλι πρὸς τὴν Henriette, στὶς 22 Σεπτεμβρίου 1845, καταμαρτυρεῖ στὸν Cousin, τὰ μαθήματα τοῦ ὁποίου εἶχε παρακολουθήσει, καὶ στὴ «γαλλικὴ σχολή», πὼς «ἔχουν κρατηθεῖ ὑπερβολικὰ μακριὰ ἀπὸ τὸν χριστιανισμό», ἐνῶ ἀντίθετα δηλώνει ὅτι τὸν ἐλκύουν οἱ Γερμανοὶ μὲ τὴν ποικιλόμορφη πληρότητα τῆς σκέψης τους. «Αὐτὸ πὸν μὲ γοητεύει ἐπίσης σ' αὐτούς», γράφει, «εἶναι αὐτὸς ὁ ἐντυχήσας συνδυασμὸς πὸν πέτυχαν ἀνάμεσα στὴν ποίηση, στὴν πολυμάθεια καὶ στὴ φιλοσοφία, συνδυασμὸς πὸν προσιδιάζει, κατὰ τὴν ἄποψή μου, στὸν ἀληθινὸ στοχαστή». Καὶ προσθέτει: «Στὸν Herder καὶ στὸν Goethe ἐντοπίζω τὴν πιὸ ὑψηλὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ συνταιριάσματος. Γι' αὐτὸ καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ τείνουν οἱ συμπάθειές μου». Τὴν ἀπόστασή του ἀπὸ τὸν Cousin καθὼς καὶ τὴ συγγένειά του μὲ τὴ γερμανικὴ προσέγγιση τῶν ζητημάτων, ὁ Renan τὴ μνημονεύει στὰ Τετράδιά του, (*Cahiers*, 1845-46). Διαπιστώνοντας πὼς ἓνα διανοητικὸ σύστημα καθαρὰ εἰδολογικὸ δὲν τοῦ ἀρκεῖ, διευκρινίζει: «Γεννήθηκα ρομαντικὸς... μοῦ χρειάζεται ἡ ψυχὴ, κάτι πὸν νὰ μὲ ὠθεῖ στὴν ἄκρη τῆς ἀβύσσου», πρὶν νὰ κατηγορήσει «τὴν ἐκλεκτικιστικὴ ἄποψη» «ὅτι ἀμβλύνει ὅλες τὶς προτάσεις», ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἀφαιρεῖ τὸ ὑπερβολικόν. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Renan, εἶναι ὀλοφάνερο, εἶναι σφραγισμένη ἀπὸ τὴν ψυχὴ, δὲν ἀνάγεται στὴν καθαρὴ νόηση. Μὲς στὴ λαχτάρα γιὰ συγκρητισμὸ, πὸν ἀπηχεῖ τὸν ρομαντισμὸ μιᾶς ἰδιοσυγκρασίας πὸν δὲν προκαλεῖ ρήξη παρὰ μόνον γιὰ νὰ συνδεθεῖ καλύτερα, ἢ σκέψη τοῦ Renan τοποθετεῖται στὸς ἀντίποδες τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ.

Ἄν καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἐπιστήμης (*L'Avenir de la science*) ὁ Renan δὲν τὸ δημοσίευσε παρὰ μόνον τὸ 1890, δύο χρόνια δηλαδὴ πρὶν τὸν θάνατό του, ξέρουμε ὁμως ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο του ὀλοκληρωμένο βιβλίον, καὶ μάλιστα γιὰ ἓνα βιβλίον μὲ θέση. Πρόκειται, δηλαδὴ, μὲ λίγα λόγια, ὅπως ἐξάλλου τὸ ὑποδηλώνει, γιὰ τὴ μετατόπιση τῆς πίστης του, στὴν ὁποία ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλον ἡ ρήξη του μὲ τὴν Ἐκκλησίαν τὸ 1845. Παράλληλα, ἡ ἀλληλογραφία μὲ τὴν Henriette τὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐσωτερικὴ πορεία πὸν ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴ θυσία τῶν παλαιῶν δεσμῶν (ἢ λέξη ἀναγράφεται στὸ γράμμα τῆς 13ης Ὀκτωβρίου 1845) στὴ νέα ὑπόσχεση: πρόκειται βέβαια γιὰ τὴν ὑπόσχεση τὴν ὁποία δίνει

στὸν ἑαυτό του ὁ νεαρὸς ἐπιστήμων καὶ μέλλον διδάκτωρ, γιατί, καθὼς ἔγραφε: «ἡ διανοητικὴ μου πρόοδος θὰ εἶναι πάντοτε ἢ πιὸ ἀκριβὴ ἀπὸ τὶς μύχιες σκέψεις μου». Θὰ εἶναι ἐπίσης αὐτὴ πὸν θὰ περιέχεται ἐντὸς τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης. Ἡ πίστη στὴν ἐπιστήμη εἶναι λοιπὸν ταυτόχρονα καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη στὸ μέλλον.

Αὐτὴ ἡ ρουτιδιασμένη σκέψη θὰ ἔμενε ἄνοστη, ἂν δὲν εἶχε συγκρουστεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα. Ὁ Renan δὲν εἶχε καλὰ-καλὰ συνέλθει ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ του κρίση, ὅταν βρέθηκε ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἱστορικὴ τομὴ τοῦ Ἰουνίου 1848. Ὁ αἰτιολογημένος του θυμὸς τὰ βάζει ἀπὸ τὴ μιὰ μὲ τοὺς «τρελοὺς φουκαράδες πὸν χύνουν τὸ αἷμα τους χωρὶς νὰ ξέρουν κὰν τί ζητᾶνε» (26 Ἰουνίου) —«ἀπλοῖκοί, χοντροκομμένοι ἄνθρωποι», πὸν μοιάζουν, ἀπ' ὅ,τι λέει, μὲ τοὺς πρώτους χριστιανούς, «ἀντικωνωνικὴ φυλὴ» (16 Ἰουλίου)— καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τοὺς «τίμιους ἀνθρώπους» τῆς «ἀστικής τάξης», ἡ ὁποία, καθὼς λέει, «ἀπέδειξε πὼς ἦταν ἱκανὴ γιὰ ὅλες τὶς ὑπερβολὰς τῆς πρώτης μας Τρομοκρατίας, μὲ μιὰ ἰδέα παραπάνω στοχασμὸ καὶ ἐγωϊσμὸ» (1η Ἰουλίου). Ὁ Renan δὲν παίρνει τόσο τὸ μέρος μιᾶς παράταξης, ὅσο καταγγέλλει τὸ μακελλεῖο αὐτοῦ τοῦ δίχως ἐξιλέωση πολέμου, πὸν γίνεται ἀκόμη σκληρότερος ἐπειδὴ ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτὸν δύο ὁμάδες ἀνθρώπων ἐξίσου κλειστὲς πρὸς τὸ μέλλον: οἱ ἄστοί, λόγῳ ἐγωισμοῦ, καὶ τὸ προλεταριάτο λόγῳ ἄγνοιας. Ἡ ἀγριότητα ἀντιμέτωπη μὲ τὴ βαρβαρότητα, τὸ συμφέρον ἀντιμέτωπο μὲ τὴν ἀπόγνωση. Ἡ τυφλότης τῶν προνομιούχων εἶναι νὰ μὴν βλέπουν παρὰ μόνο τὰ τωρινὰ τους προνόμια. Ἡ τυφλότης τῶν ἀκαλλιέργητων εἰλώτων εἶναι νὰ νομίζουν πὼς μποροῦν νὰ ἀποδώσουν δικαιοσύνη ἀμέσως. Μὲ δύο λόγια, τὸ παρὸν εἶναι παραδομένο στὴ σύγκρουση αὐτὴ ἰδιοκτησίας καὶ λεηλασίας. Τὸ λιγότερο πὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ εἶναι πὼς τὸ μέλλον δὲν εἶναι οὔτε εὐθεία γραμμὴ, οὔτε χαμογελαστὴ πρόκληση. Περνάει μέσα ἀπὸ τὸ δράμα καὶ μάλιστα μέσα ἀπὸ μιὰ σπατάλη τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, τῆς ὁποίας τὴ θλιβερὴ ἀνακάλυψη ἔκανε ὁ Renan τὸ 1848.

Δὲν πειράζει ὅμως! Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀκόμη ὁ Renan ἐναποθέτει τὸν σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης σὲ μιὰν εὐρύτερη ἀνθρωπότητα. Γράφει πάντοτε στὴν Henriette στὶς 30 Ἰουλίου, ἀπορρίπτοντας τὸν κομμουνισμό, ἀλλὰ διεκδικώντας δάφνης «προοδευτικοῦ»: «Μὴ φανταστεῖς, ἀγαπητὴ μου, ὅτι ἀγαπῶ τὸν λαὸ ἔτσι ὅπως εἶναι· ὅτι θέλω νὰ δηγήσω τὴν κοινωνία στὴν ἄξεστη καὶ λαϊκίστικη μορφή τοῦ ὄχλου· τὸν ἀγαπῶ γι' αὐτὸ πὸν μπορεῖ νὰ γίνεῖ, τὸν ἀγαπῶ ἐν ὄψει τῆς μελλοντικῆς κατάστασης, στὴν ὁποία θὰ ἀποτελεῖ τὸ κύριο στοιχεῖο». Ἐν θεομῶ, λοιπὸν, ἡ «κοινωνικὴ μεταρρύθμιση» φαίνεται στὸν Renan ὡς ἀναγκαιότητα καὶ ὁ σοσιαλισμὸς ὡς οὐτοπία, «ἀληθινὴ στὶς ἀρχές της, λάθος στὶς μορφές της». Τὸ μέλλον ἔχει δύο προσωπεῖα: δυνάμει, εἶναι ἐλκυστικὸ, ὅταν πραγματικὰ ἀρχίσει, γίνεται ἀπωθητικὸ. Πρόκειται γιὰ κάτι ἀνάλογο —γιὰ νὰ θυμηθοῦμε μιὰ ἀντίθεση τοῦ Hugo— μὲ τὴν ἐναντίωση ἀνάμεσα στὸ

«θανμάσιο ὡς σπέρμα» καὶ «τέρας ὡς ἔμβρυο». Ἔτσι λοιπὸν ἡ διαδρομὴ εἶναι διάσπαρτη ἀπὸ ἐμπόδια, ἢ βία τὴν διατρέχει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη, ἀλλὰ ἡ ἀμφιβολία γύρω ἀπὸ τὸ σκοπὸ ἢ, αὐτὴ τὴν ἐποχὴν, γύρω ἀπὸ τὴ δυνατότητα νὰ φτάσει αὐτὸν τὸ σκοπὸ μαζὶ μὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, δὲν ἐπιτρέπεται στὸν νεαρὸ διανοητὴ. Ἡ δευτέρα ὄψη, ὡστόσο, ὑποτάσσεται ξεκάθαρα στὴν προηγούμενη. Μ' ἄλλα λόγια, αὐτὸ ποὺ ἔρχεται πρῶτο δὲν εἶναι ἡ κοινωνικὴ πρόοδος, ἀλλὰ ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καὶ γιὰ νὰ τὸ διατυπώσουμε ἀκόμα πιὸ ἀπάνθρωπα: ἡ ἐπιστήμη ὡς τέτοια ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὸ εἶδος τὸ ὁποῖο τὴ φέρει πρὸς τὸ μέλλον. Μ' ἄλλα λόγια, ὁ ὀπτιμισμὸς τοῦ Renan περιέχει ἐν σπέρματι τὸν πεσσιμισμὸ.

Ὅταν συντάσσει τὸ «Μέλλον τῆς ἐπιστήμης», ὁ Renan δὲν συνδέει μὲ ἀξεδιάλυτο δεσμὸ, κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Μὰρξ λόγου χάρη, «τῆ βελτίωση τῶν ὕλικῶν συνθηκῶν» καὶ «τῆ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ βελτίωση», σὰν αὐτὴ ἡ τελευταία, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν πραγματικὸ σκοπὸ, νὰ μπορούσε στὸ τέλος-τέλος νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν πρώτη, ἢ ὁποῖα τὴν συνδέει δίχως νὰ τὴν ὀρίζει, καὶ ὁ ὅρος ἐδῶ χρησιμοποιοῖται μὲ κάθε αὐστηρότητα. Ὁ Renan γράφει: «Ἡ τάση πρὸς τὶς ὕλικές βελτιώσεις δὲν εἶναι λοιπὸν διόλου ἐπιζήμια στὴν πρόοδο τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀρκεῖ νὰ ὑπηρετεῖ ὀρθὰ αὐτὸν τὸν σκοπὸ». Ἀπὸ δῶ ἀπορρέουν δύο ἀναπόφευκτες συνέπειες, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε τὴ θεωρία τοῦ Renan, δηλαδὴ τὴν πίστη του πρὸς τὴν ἐπιστήμη.

Μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη νὰ εἶναι ὕλικὴ στὴν ἐφαρμογὴ της, δὲν εἶναι ὁμως ὕλιστικὴ στὶς ἀρχές της καὶ στὸν σκοπὸ της, γιὰ αὐτὸ ποὺ ἐν τέλει προωθεῖ καὶ ὑπόσχεται εἶναι τὸ πνεῦμα. Εἶναι ἡ πειθαρχία τοῦ πνεύματος, τὸ καμῖνι του, ὁ κατ' ἐξοχίαν τρόπος γιὰ νὰ ἀνθίξει τὸ πνεῦμα. Κατὰ δεύτερο λόγο, αὐτὸς ὁ ἰδεαλισμὸς ὡς ἀφετηρία καταλήγει ὄχι μόνο στὴν προτίμηση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴ μάζα, ἀλλὰ ἀκόμη, ὡς ἔσχατη ἐπιλογή, περισσότερο στὴ διάσωση τοῦ ἀνθρώπινου δείγματος ποὺ συμμορφώνεται μὲ τὸ σκοπὸ, παρὰ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ. Ἡ ὄψη, ἀριστοκρατικὴ τελεολογία τοῦ Renan, πλήρης αἰσθητισμοῦ —τοῦ συγγραφέα τῆς Πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μεταρρύθμισης τῆς Γαλλίας (*La réforme intellectuelle et morale de la France*, Νοέμβριος 1871) καὶ ἀκόμη περισσότερο τῶν Φιλοσοφικῶν Διαλόγων (*Dialogues philosophiques*)— ὑποτάσσει σαφῶς τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, τὸ ὁποῖο τείνει αὐθόρμητα πρὸς τὴν ἡδονή, στὴν ἀνάδυση δημιουργικῶν ἀτομικότητων μέσα στὶς ὁποῖες τὸ πνεῦμα ὀλοκληρώνεται, ἂν θέλετε, πέραν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Ἡ ἱερατικὴ ὄψη τῆς ἐπιστήμης καταλήγει νὰ κλειστεῖ στὸ τελετουργικὸ της καὶ νὰ γίνε αὐτοσκοπός. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ἐπιστήμη ἔπανε νὰ εἶναι ἀληθινὴ καὶ καλὴ, θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ εἶναι ὠραία, δηλαδὴ νὰ εἶναι ὁ ἐαυτὸς της: μιὰ καθαρὴ μορφή, τελικά, ποὺ θὰ ἄφηνε στὴν ἱστορία ἕνα ἀνεξίτηλο σημάδι, ποὺ θὰ προσφερόταν στὴν πνευματικὴ οἰκοδόμηση τῶν μελλοντικῶν ἀνδρῶν.

Ἡ ἰδέα τοῦ Renan γύρω ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη χιτίζεται, ὅπως εἶδαμε, μὲ περισσοτέρους ἀπὸ ἓναν τρόποους μέσα στὴν ἀμφισημία: ὀπτιμιστική, ἀπὸ τὴ μιά, ἀφοῦ ἐξαιτεῖται ἓναν σκοπό, ἄρα ἓνα νόημα, προαναγγέλλει ὥστόσο συγχρόνως τὴν «θλιβερὴ ἀλήθεια» μιὰ πίστεως πὸν δὲν ἀποφεύγει τὴν ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν οὐσία καὶ χρησιμοποιοῦ τὴ μορφὴ ὡς καταφύγιο. Ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, λόγῳ τοῦ πνεύματος τῆς —θὰ ἐπανέλθω σ' αὐτὸ— ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀντικειμένου τῆς, ἐπιδεικνύει μιὰν ἀνησυχαστικὴ θυσιαστικὴ πλευρά. Συμβιβάζεται μὲ τὴν ὕλικὴ βελτίωση, ἀλλὰ μοιάζει νὰ εἶναι πιὸ βέβαιη γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς μέσα στὴν ἀνιδιοτελεῖ ἔρευνα. Περισσότερο λόγια παρὰ ἀληθινὴ, περισσότερο ὠραία παρὰ χρήσιμη, δὲν διαρηγγύει τοὺς δεσμούς τῆς μὲ τὴ θρησκεία παρὰ μόνο γιὰ νὰ τὴν ξανασυναντήσῃ καλύτερα. Καὶ ἰδοὺ πῶς, ἐν συντομίᾳ.

Στὸ ἔργο *Patrice*, αὐτοβιογραφικὸ μυθιστόρημα πὸν γράφτηκε στὴ Ρώμη τὸ 1849-50, ὁ Renan ἔγραφε: «Ὁ χριστιανισμὸς θὰ παραμείνει ἢ μυθολογία μας καὶ ὁ ποιητικὸς μας κοινὸς τρόπος, ὅταν θὰ ἔχει πάψει νὰ εἶναι ὁ κανόνας τῆς πίστεως μας», προσθέτοντας ὅτι εἶναι ριζικὰ ἀδύνατον νὰ καταστρέψῃς τὴ θρησκεία «ἐφόσον στηρίζεται στὴν ἴδια τὴν οὐσία τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων». Ἡ θρησκεία ὄχι μόνον βρίσκεται ἐνσωματωμένη στὸ ἐπιστημονικὸ πιστεύω, ἀλλὰ, ἀπὸ ἄποψη συγκρητικὴ καὶ μυθολογικὴ, ἀποτελεῖ βέβαια βαθιὰ καὶ ποικιλόμορφη γνώση τοῦ ἀνθρώπου, στὸν ὅποιο διόλου δὲν εἶναι ξένη. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη, ἢ ἐρμηνεία τοῦ Renan τοποθετεῖται στοὺς ἀντίποδες μιᾶς κριτικῆς τοῦ τύπου τοῦ Βολταίρου: δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι μειώνει οὔτε ὅτι ἀπομυθοποιεῖ, ἀλλὰ ἀντιθετὰ ἐπικαλεῖται τὶς ὠριμες γνώσεις, καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἱστορία καὶ τὴ φιλολογία, καὶ ὅλα αὐτὰ μέσα σὲ μιὰ προοπτικὴ συγκριτικὴ, γιὰ νὰ ἀποπειραθῆ νὰ ἐρμηνεύσει τὸ πλούσιο σημασιολογικὸ ὑπόστρωμα πὸν περικλείει αὐτὸς ὁ «αὐθόρμητος λογισμὸς». Ἡ κατηγορία τοῦ «αὐθόρμητου» (πὸν ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ 15ου κεφαλαίου στὸ «Μέλλον τῆς ἐπιστήμης» καὶ ἀνακαλεῖ ἀκατάπαυστα τὸ «ἀφελές» τοῦ Goethe καὶ τοῦ Schiller) ἀποδίδει στὴν πρωτόγονη ἐποχὴ ἓνα εἶδος ἀσυνειδήτης εὐστοχίας καὶ κυρίως μιὰ «δημιουργικὴ γονιμότητα», πὸν ἔχασαν τὰ μεταγενέστερα στάδια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἐνῶ στὸν Comte τὸ «θετικὸ» στάδιο μοιάζει ἀπαρχαιωμένο καὶ ὑπερβαίνει τὰ προηγούμενα, στὴ σκέψη τοῦ Renan προέχει σαφῶς ἢ φροντίδα νὰ οἰκαιοποιηθῆ μὲ τὴν καλύτερη ἔννοια τοῦ ὄρου, νὰ ξαναβρεῖ σὰν νὰ λέμε, τὸ θαῦμα καὶ νὰ τὸ ἀννῶσει ὀριστικὰ μέσα ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ φωτισμὸ. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης συμβαδίζει κατὰ κάποιον τρόπο μὲ μιὰν ὀρισμένη ἰδέα τῆς ἐπιστήμης τοῦ μέλλοντος, καὶ αὐτὴ, πάντα κατὰ τὸν Renan, κάνει κομμάτια τὸ ἀναλυτικὸ καλούπι, πὸν μέσα στὴ συμφιλιωτικὴ οὐτοπία μιᾶς θρησκευτικῆς ἐπιστήμης ἢ ἐνὸς ἐπιστημο-

νικού θρησκευτικού ἐγχειρήματος, ἔχει σηµαδέφει τὴν ἐνδιάµεση πορεία, τὴ μακρὰ καὶ ἐπίπονη διαδροµή, τὴν ἀναγκαία παράκαµψη γιὰ νὰ οἰκειοποιηθεῖ κανεὶς ἐκ νέου καὶ νὰ ἀφυπνίσει τὴ σύνθεση ποὺ εἶχε χαθεῖ. «Ἡ πρωτόγονη ἐποχὴ ἦταν θρησκευτική, ἀλλὰ ὄχι ἐπιστημονική· ἡ ἐνδιάµεση ἐποχὴ ὑπῆρξε ἀντι-θρησκευτική, ἀλλὰ ἐπιστημονική· ἡ μεταγενέστερη ἐποχὴ θὰ εἶναι ταυτόχρονα θρησκευτική καὶ ἐπιστημονική.» («Τὸ Μέλλον τῆς ἐπιστήµης», κεφ. 15ο).

Ἄν τὸ ἐρευνήσει κανεὶς καλὰ, ὑπάρχουν τρεῖς στιγµές (καὶ ἄρα τρεῖς σηµασίες) τῆς ἐπιστήµης, ἀνάλογα µὲ τὸ ἂν τὴ θεωρεῖ κανεὶς ἀρχή, μέσο ἢ σκοπὸ. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ στόχασή της ἀλλὰ καὶ τὴ μέθοδὸ της, εἶναι ἀξεχώριστη ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦµα: αὐτὸ εἶναι τελικὰ ἢ ἐνέργεια καὶ τὸ θέµα, ὁ ἐργάτης καὶ τὸ τελικὸ προϊόν.

Φιλὸλόγος καὶ ἱστορικὸς τῶν θρησκευτῶν, ὁ συγγραφέας τῆς «Ἱστορίας τῶν ἀπαρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ» (*Histoire des origines chrétiennes*) προαναγγέλλει ἴσως τὶς «ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆµες» τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Πάντως θὰ ἔχει οἰκοδομήσει ἓνα ὀλόκληρο ἔργο µ' ἓναν τρόπο ποὺ εἶναι ἀποκλειστικὰ δικὸς του, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὑπόθεση μιᾶς τελικῆς ἐπιστρεπτικότητος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἐπιστήµης καὶ τῆς ἐπιστήµης τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴ γνώµη μου, τὸ καθοριστικὸ ἐρώτηµα ποὺ ἐγείρεται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ernest Renan εἶναι τὸ ἀκόλουθο: τί εἶναι τέλος πάντων αὐτὴ ἡ ἐπιστήµη, ὥστε ὁ ἀνθρώπος νὰ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενό της;

Γιὰ νὰ τὸ ποῦµε µὲ τὴ βοήθεια εἰκόνων, ἡ ἐπιστήµη εἶναι ταυτόχρονα ἓνα δροµολόγιο καὶ ἓνας θησαυρὸς. Δροµολόγιο τοῦ νοῦ (*itinerarium mentis*), δείχνει τὴν ὠριµη διανοητικὴ δραστηριότητα, ἀξεχώριστα κριτικὴ καὶ συνάµα δημιουργικὴ στὴν ὀλοκληρωµένη της (ἢ τουλάχιστον στὴν ἰδεατὴ της) μορφή, µέσω τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος πραγµατώνει τὴ δύναµή του ἢ τὴν οὐσία του· ὡς θησαυρὸς (*thesaurus*), προσπαθεῖ νὰ ἐρµηνεύσει καλύτερα τὸν ἀνθρώπο στὴν ποικιλίᾳ µορφῆς μοναδικότητά του τὴν ὁποία πάντως, µὲ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, περιεῖχε ἤδη. Ἡ ἐπιστήµη σύµφωνα µὲ τὸν Renan, ἐπειδὴ κατὰ βάθος θέτει ὡς ἀξίωμα μιὰ συγγένεια ἀνάµεσα στὸ ὑποκείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο, αὐτὸν ποὺ ἐνεργεῖ καὶ αὐτὸν ποὺ ὑφίσταται στὸν χῶρο τῆς διανόησης, δὲν ξεκινᾷ ποτὲ ἀπὸ τὸ µηδέν, δουλεύει πάνω σὲ μιὰ προϋπάρχουσα κατανόηση, περιγράφει τὰ ἀντικείμενά της ξεκινώντας ἀπὸ διαδικασίες τὶς ὁποῖες ἔχει ἐπεξεργαστεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δικῆς της ἐξέλιξης.

Στὴν ἀρχὴ ὅπως καὶ στὸ τέλος, µὴ-τοπικὴ ἢ πρῶτη, οὐτοπικὸ τὸ δεῦτερο, ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο συγχέονται· καὶ µόνον ἡ ἐνδιάµεση μακροχρόνη ἐποχὴ ποὺ ἀφιερώθηκε στὴν ἀνάληψη, στὴ διάκριση µερῶν καὶ ὄψεων, παρεισάγει, γιὰ νὰ ὑπερετήσῃ τὴν κριτικὴ καὶ τὸν στοχασµό, τὸν χωρισµό. Αὐτὴ ἡ µεγαλύτερης διάρκειας περίοδος, ὅπου ἐνῶ ὁ ἀνθρώπος χάνει ἀπὸ τὰ µάτια του τὸν ἑαυτό του, ταυτόχρονα

επιδίδεται στην άπεικόνισή του με μανία, είναι ο χρόνος τῆς ἱστορίας. Ὁ χρόνος αὐτὸς συνδέει τὸν συγκρητισμὸ τῶν ἀπαρχῶν, ποὺ δὲν κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο-ὑποκείμενο καὶ στὸν ἄνθρωπο-ἀντικείμενο —τὸν «αἰθόρμητο»— μετὸν συγκρητισμὸ τοῦ τέλους —τὸν περιεσκευμένο—, αὐτὸν ποὺ ἔχει ἀναχθεῖ στὴν ὑψηλότερη συνείδηση, «συνθετικὴ ἀνασύνθεση τοῦ συνόλου μετὰ τὴ γνώση τῶν μερῶν τὴν ὁποία κατέχουμε» («Μέλλον τῆς Ἐπιστήμης», κεφ. 15ο). Στὴν ἀρχὴ τοῦ ὅπως καὶ στὸ τέλος του, τὸ ὑποκείμενο τῆς ἐπιστήμης ταυτίζεται μετὰ τὸ ἀντικείμενό της. Στὸ μέσον τῆς πορείας αὐτῆς, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀναγκασμένη νὰ ἀναφέρεται στὸν χρόνο —καὶ μάλιστα νὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ χρόνου.

Δύο συνέπειες ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτό. Πρῶτον: ἡ ταυτότητα, σὲ μία σχέση σχεδὸν ἔξω-χρονικὴ ἢ «μυθικὴ» («τῶ καιρῶ ἐκείνῳ») (*in illo tempore*), τοῦ ἀνθρώπου-ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀνθρώπου-ἀντικείμενου, σημαίνει αὐτόματα γιὰ τὸν Renan τὴ συγχώνευση ἀνθρώπινου καὶ θείου. Τῆ θέση τοῦ 15ου κεφ. τοῦ «Μέλλοντος τῆς ἐπιστήμης», ὅτι τὸ «αἰθόρμητο εἶναι ταυτόχρονα θεῖο καὶ ἀνθρώπινο», ἀπηχεῖ ἢ ἀπόφανση τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου, τὴν ὁποία προαναφέραμε, ὅτι δηλαδὴ ἡ «μεταγενέστερη ἐποχὴ θὰ εἶναι ταυτόχρονα θρησκευτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ». Τὸ μεταγενέστερο ἀνθρώπινο-θεῖο ἐπαναλαμβάνει τὸ προηγούμενο σχῆμα, ἐξιδανικευμένο πιά μέσα ἀπὸ τὴ συνείδηση, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν στοχασμό. Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἐν συντομίᾳ: τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ ἀπέραντο ἀνθρώπινο παρελθόν, ποὺ λαγοκοιμᾶται. Γι' αὐτὸ λοιπὸν —φτάνουμε τώρα στὸ δεύτερο σκέλος— καὶ εἶναι μόνο ἐπιφανειακὰ παράδοξο τὸ γεγονός ὅτι ἕνας στοχαστὴς τοῦ μέλλοντος ἀσχολεῖται σὲ τέτοιο βαθμὸ μετὰ τὸ παρελθόν. Πλήρης ἀφήγηση ἢ ἱστορία, ὑποστηρικμένη ἀπὸ τὴ θέαση τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι προσεγγιστικὰ στὸν φιλόλογο, στραμμένη πρὸς τὸ παρελθόν καὶ στοχεύοντας τὸ μέλλον, ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ἐπιστήμης. Στὴν ἱστορία σκιαγραφεῖται αὐτὴ ἡ μελλοντικὴ προσέγγιση θρησκευτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ, ἢ ὁποία ἐξάλλου θὰ ἀποτελέσει θέμα τῶν ἰδίων τῶν θρησκευτῶν. Ἡ ἱστορία, γράφει ὁ Renan, εἶναι «ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία τοῦ 19ου αἰῶνα», («Μέλλον τῆς ἐπιστήμης», κεφ. 15ο).

Ἐνῶ, σχολιάζει ὁ Renan, ὁ φυσικὸς δὲν εἶναι παρὰ ὁ «κριτικὸς τῆς φύσης», ὁ φιλόσοφος, ἀξεχώριστα φιλόλογος καὶ ἱστορικός, εἶναι ὁ «κριτικὸς τῆς ἀνθρωπότητος». Στὴ δεύτερη περίπτωσι, ὅχι μόνο τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης δὲν εἶναι ξένο οὔτε ἀδιάφορο πρὸς τὸν παρατηρητὴ, ἀλλὰ ἀντιθετὰ ἐκπέμπει σημεῖα, φαντάζεται ἕνα σύμπαν, προβάλλει ἕναν κόσμον. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ συνάμα, εἶναι «φιλοσοφικὴ» ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει γιὰ ἐργαλεῖο τῆς τὴν κατανόηση· ἀσχολεῖται μετὰ τὸ σύνολο καὶ μετὰ τὴν ἀνθρώπινη μονάδα, ἀκόμα καὶ ὅταν κινητοποιεῖ γνώσεις, κυρίως γλωσσολογικῆς. Κατὰ βάθος, τὸ πρότυπο τῆς ἐπιστήμης, οὐτοπικὸ καὶ λειτουργικὸ συνάμα σύμφωνα μετὰ τὸν Renan, δι-

καιώνει τὰ δύο εὐδιάκριτα χαρακτηριστικά τοῦ ἀνθρώπου: τὸν λόγο καὶ τὸν θεὸ — πὸν σύμφωνα μὲ τὴ διαίσθηση τοῦ Ἰωάννου εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ καί, ἀκόμη, πὸς ὁ πρῶτος καὶ ταυτόχρονα ποιητικὸς λόγος πὸν ὑπῆρξε φορέας νοήματος, γελοία σταγόνα σὲ ἓναν ὠκεανὸ ἐρωτημάτων, σφραγίζει ὀριστικά μιὰ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ. Ὁ ἄνθρωπος πιστεύει αὐτὸ πὸν ὀμιλεῖ. Καὶ αὐτὸ τὸ μυστήριον, τὸ καθολικὰ ἀποδεκτό, τὸ κάνει ἐπιστήμη.

(Μετάφραση: Ὀντὲτ Βαρών).

Στις μεταφραστικὲς δυσκολίες τοῦ κειμένου βρῆκα τὴν πρόθυμη συνδρομὴ τοῦ Πέτρου Παπαδόπουλου καὶ τοῦ Βαγγέλη Μπιτσιώρη, τοὺς ὀποίους καὶ εὐχαριστῶ.